

[0838][Besprek] *Bärbel Dinkelaker, Lebensbedingungen europäischer Kleinsprachen, untersucht in Rückzugsgebieten des Kymrischen, Nordfriesischen und Rätoromanischen. Frankfurt am Main (2002), Peter Lang, 390 pp., ISBN 3-631.38956.6.*

Yn 2000 is Bärbel Dinkelaker (1970) oan de Ludwig-Maximilians-Universität fan München promovearre op dit troch Peter Lang yn 2002 yn de rige Europäische Hochschulschriften útjûne proefskrift. Yn mei-elkoar fjouwer haadstikken en op trijehûndert siden besiket de ûndersykster nei te gean hoe't lytse talen oerein bliuwe kinne. Dêrnjonken jout it boek in literatueroersjoch, ûndersyksdokuminten en wat byldmateriaal út de trije ûndersochte gebieten. Dy gebieten binne Wales, Noard-Fryslân en it Switserske Graubünden, dêr't it om respektivelik it Welsk, Noardfrysk en yn it bysûnder it Ferring, en Retoromaansk, dat wol sizze it Retoromaanske dialekt fan it Graubûnder distrikt Surselva, giet. Nei it earste haadstik, in ynliding fan acht siden, dy't oer it ûndersyk en de opbou fan it boek giet, stiet yn it twadde haadstik fan mei-elkoar in lytse fjirtich siden de fraach sintraal oft in taal in libben wêzen is. Soks hat alles te krijen mei Dinkelakers syktocht nei wat de 'Lebensbedingungen' foar in taal binne. De kearn fan it boek is dêrnei yn it tredde haadstik te finen. Dat haadstik telt mar leafst sa'n 230 siden, dy't brûkt wurde om op it behâld fan de lytse talen yn Europa en dan benammen yn de trije ûndersyksgebieten yn te gean. It ôfslutende fjirde haadstik, dat fyftjin siden telt, giet oer de takomstperspektiven foar Europeeske lytse talen. It giet Dinkelaker om in ferlykjend ûndersyk nei de fraach wêrom yn de iene taalsituaasje de lytse taal der safolle better foarstiet as yn de oare.

Dinkelaker makket net folle wurden smoarch oan har kar fan de trije taalsituaasjes. De oerienkomst is dat alle trije talen te krijen hawwe mei in weromrinrend tal minsken dat de taal brûkt en mei-elkoar in min ofte mear representatyf byld fan de minderheidstalen yn Europa jaan soene. Dat lêste is wol hiel maklik delskreaun, sa liket my ta, want dêrta is mear nedich as allinne te sjen nei it tal minsken dat sa'n taal noch praat. En as allinne nei dat tal sjoen wurdt, dan hie it om reden fan representativiteit dochs grif yn de reden lein om njonken it Welsk en de twa wol hiel lytse en sterk bedrige talen, ek in taalsituaasje út wat de middenkategory neamd wurde kin, yn it ûndersyk mei te nimmen. It hat my trouwens fernuvere dat yn tekst en literatueropjeften neat werom te finen is fan it dochs wichtige Euromosaic-rapport, dat yn 1996 ferskynd is en dat de regionale talen yn de Europeeske Uny fan doe yngeand yn kaart brocht hat. Fierderop yn har stúdzje makket Dinkelaker it trouwens noch slimmer as se dúdlik makket dat de kar fan har ûndersykslokaasjes: Pwllheli, in stedsje yn Wales dêr't noch mear as 75 prosint fan de ynwenners it Welsk brûkt, de doarpen Oldsum en Süderende op Föhr en trije doarpen yn Val Lumnezia yn it Graubûnder distrikt Surselva, feitlik net representatyf binne foar respektivelik Wales, Noard-Fryslân en Graubünden. Yn myn eagen hie Dinkelaker it better net oer representativiteit hawwe kinnen, mar dúdlik meitsje moatten dat har kar foar de trije ûndersykslokaasjes dien is om as in soarte fan

‘good practice’-benadering sjen te litten ûnder hokfoar betingsten it tal lju dat in minderheidstaal praat, stipe wurde kin.

Dinkelaker jout gjin omtinken oan de dochs relevante fraach oft de te ferlykjen situaasjes yndied mei-elkoar ferlykber binne. In soad saken binne no ienris wol ‘comparable’ mar net ‘comparative’, sa’t de literatuer oer ynternasjonaal ferlykjend ûndersyk dúdlik makket. It is yn dat ramt trouwens in pluspunt dat Dinkelaker yn de trije ûndersykssituaasjes mei ien en deselde fragelist arbeide hat. Allinne de brûkte talen wienen yn elk gebiet oars. Yn Graubünden en Wales twatalich resp. Retoromaansk en Dútsk en Welsk en Ingelsk, en yn Noard-Fryslân ientalich Dútsk. Yn hoefier it brûken fan dy ferskillende talen gefolgen hân hat foar de útkomsten fan it ûndersyk, wurdt troch Dinkelaker net op yngien. Sokke metodologyske opmerkings betsjutte trouwens net dat Dinkelakers stúdzje net fan belang is foar dy-jingen dy’t warber binne op it gebiet fan behâld en beskerming fan in Europeeske ‘Kleinsprache’. Dat belang sit him foaral yn it, mei help fan de literatuer, wiidweidich yngean op de ûnderskate aspekten fan taalplenning en wurdt boppedat holpen mei de ynformaasje oer it Retoromaansk yn Switserlân. It Retoromaansk falt om-mers bûten de Europeeske Uny en profiteart sadwaande ek net fan it omtinken foar de regionale talen binnen dy Uny, lykas dat de ôfrûne fyftjin jier sa tanommen is.

Om de betingsten gewaar te wurden dy’t nedich binne om in taal oerein te hâlden, hat Dinkelaker oan alle ynwenners fan de hjirfoar neamde plakken in skriftlike enkête foarlein. Yn de enkête giet it om taalsosjologyske fragen as bygelyks: wannear en fan wa’t de taal leard is, mei wa’t en wannear’t de taal praat wurdt, oft de taal ek lêzen, skreaun en songen wurdt en hoe lang de taal noch brûkt wurde sil. Ek freget Dinkelaker om oan te jaan oft de taal bygelyks nuttich of ûnnuttich, ienfâldich of dreech of modern of âlderwetsk is. Mei it sammele materiaal slagget Dinkelaker der yn om de taalsituaasje yn de trije ûndersykslokaasjes te beskriuwen. Mar dat is net genôch om in antwurd te krijen op de fraach wêrom’t yn dy plakken noch safolle minsken de oanbelangjende regionale taal brûke. Om dêr achter te kommen is alle ynwenners fan de ûndersochte plakken ek frege wêrom’t dêr mear minsken de oanbelangjende regionale taal prate as earne oars it gefal is. Sok freegjen liket my, ek yn it ljocht fan Dinkelakers ûndersyksfraach, net folle doel te hawwen. It docht tinken oan dy warbere sjoernalisten dy’t tafallige en fan neat wittende foarbygongers in miening oer de ien of oare kwestje foarlizze. Soks hat yn it algemien likemin folle doel. De measte fan Dinkelakers respondinten wiisden, sa’t te ferwachtsjen wie, op it (eardere) isolemint fan de oanbelangjende krite.

Lykas hjirfoar al skreaun waard, giet it twadde haadstik oer de fraach oft in taal in libben wêzen is. Dy fraach makket dat Dinkelaker mei help fan de beskikbere literatuer in oersjoch jout fan ûnderskate metafoaren sa’t sosjolingwisten dy brûke, en foaral brûkt hawwe, om de situaasje fan in taal oan te tsjuten. Dat is fansels noch wat oars as it tinken dat in taal in libben wêzen is. De dynamyk dêr’t talen mei te krijen hawwe docht fierder bliken út it oersjoch fan Europeeske talen dêr’t it bestean al wif fan is of dêr’t fan ferwachte wurdt dat it bestean yn de takomst yn de kiif komt te stean. Dinkelaker neamt, op grûn fan de beskikbere literatuer, in tal

omstannichheden dy't der foar soargje dat in taal it dreech hat of kriget. Dêrby giet it om it tal minsken dat in taal praat, de fitalens fan in taal, de gearstalling, opbou en struktuer fan de taalgroep, loyaliteit oan in taal en de mjitte fan erkenning en it kontakt mei oare taalgroepen, it plak yn ûnderwiis, tsjerke en literatuer, politike en juridyske faktoaren en, ta beslút, taaleigenskippen lykas de yngewikkeldens fan in taal, standerdisaasje en ôfstân ta buortalen.

Haadstik trije set útein mei it beskriuwen fan de technyske kant fan it fjildûndersyk. It sit de ûndersykster net altiten mei, want it fersprieden fan har skriftlike enkête yn it Switserske Val Lumnezia fynt tagelyk plak mei in evangelisaasje fan Jehova-tsjûgen, mei as gefolch dat de enkête fan Dinkelaker mooglik foar in Jehova-blêdsje oansjoen waard en sadwaande fuortsmitten waard. It tal ynfolde enkêtes neamt Dinkelaker befredigjend, en dat sil wol, mar in respons fan 5 prosint yn Wales of 20 prosint yn Val Lumnezia hat dochs grif net oan de representativens fan it ûndersyk bydroegen. Hoewol, de ûndersykster lit witte dat de ûndersochte populaasje wakker itselde is as de oanwêzige âldens- en beropsgroepen en de ferdieling manlju-froulju.

Dinkelaker beskriuwt yn goed santich siden de skiednis en bysûnderheden fan de trije yn it ûndersyk opnommen talen. Dat is nijsgjirrich, mar hat mei it each op it beânderjen fan de ûndersyksfragen net it measte doel. Dêrnei giet Dinkelaker wiidweidich yn op it learen fan de regionale taal yn de ûndersyksplakken. Der binne fansels allerhanne ferskillen yn sawol mooglikheden om de taal te learen as, net ûnbelangryk, needsaak om soks te dwaan. En it is benammen op Föhr dêr't it learen efterbliuwt. In taal leare is fierder ien ding, mar it brûken is noch wat oars. As in taal net brûkt wurdt, ferdwynt taalkennis achter de kimen en hat it sels gjin doel om de taal te learen. Dinkelaker stelt har de fraach yn hokfoar en hoefolle domeinen fan it bestean in taal brûkt wurde moat om de takomst treast te wêzen. Dêrta giet hja nei mei wa en wannear't immen de taal brûkt. Spitigernôch binne de grafiken dy't alle útkomsten yllustrearje moatte net botte ferhelderjend. In helder antwurd bliuwt út. En dat 79 prosint fan de ûnderfrege Ferringers alle dagen in krante lêze, wol my noch wol oan, mar dat trije respondinten witte litte allinne de Fryske stikken te lêzen (s.198), liket my, sjoen de beskikberens fan sokke stikken, net botte wierskynlik ta. Net oars as op Föhr leit ek yn Pwllheli en Val Lumnezia it mediagebrûk yn de regionale taal, en dat wylst it oanbod dêr folle grutter is, trouwens opfallend leech. De tabellen op de siden 214 en 215 meitsje dúdlik dat it Retoromaansk it yn de njoggen ûnderskate domeinen it bêste docht en it Ferring, lykas te ferwachtsjen wie, it fierwei it dreechst hat.

Taal ferbynt minsken, sa skriuwt Dinkelaker op side 241, mar, sa heakket se dêr oan ta, dat jildt yn de measte gefallen net foar gruttere geografyske ienheden, mar allinne foar doarps- of stedsmienskippen. Dat is in útspraak dy't de eigen befinings yn de trije ûndersochte gebieten lykwols justjes te maklik generalisearret en ek foarby giet oan ûndersyksútkomsten op dat mêd. Dat jildt krektlyk foar har konstatearing dat minsken dy't by sa'n lytse taalmienskip hearre, it net op priis stelle soenen dat der guon binne dy't binnen dy mienskip samar in oare en 'grutte' taal

brûke. Dinkelaker mient dat salang dy hâlding foar de memmetaal oer bestiet, en salang de oanbelangjende groep grut genôch is om de taal brûke te kinnen, sa'n taal bestean bliuwe sil. Dy útspraak liket moai, mar giet justjes te maklik foarby oan wat noch mear nedich is om in lytse taal takomst te jaan.

Dinkelaker makket mei oan de hân fan de literatuer de ferskillen tusken taalbefoardering, -polityk en -plenning moai dúdlik. Yn de ûndersochte gebieten hat se mei help fan in provosearjende útspraak – alle muoite om lytse talen yn libben te hâlden is jild- en tiidfergriemen – neigien hoe't de minsken oer taalbefoardering tinke. Alle respondinten, mei lytse ferskillen tusken de âldensskiften, mingd- en ientaligen, wienen it der oer iens dat taalbefoardering de tiid en muoite leannet. Nimmen fynt taalbefoardering jild- of tiidfergriemen. Dat is al nijsgjirrich, mar suver noch nijsgjirriger is dat soks ek jildt foar de lju dy't de oanbelangjende lytse taal net yn de macht hawwe. Dat soe te krijen hawwe mei de wearde dy't oan elke taal, meartaligens en it ferskaat fan talen tatocht wurdt en dat hat wer te meitsjen mei it feit dat taal foar elk no ienris in stik ark is dat net samar fuortdien wurde kin, sa lit Dinkelaker witte. Dat is fansels moai tocht, mar ik bin bang dat dêr yn de grutte wrâld dochs wat oars tsjinoan sjoen wurdt. Mei hoefolle gemak wurdt yn dy wrâld omers de dominante taal net foar kar nommen.

Op side 260 skriuwt Dinkelaker oer 'Einfluß der Regierungen'. Dy paragraaf is mei ien side wol hiel koart om de hoeke. Feitlik wurdt hielendal oan it belang fan de oerheid as it om taal giet foarby gien. En dan lit ik mar dat it oerheidsbelied yn Wales hielendal gjin omtinken kriegt, wylst dêr yn de literatuer in soad oer te finen is. Dinkelaker seit dat in regear in taal net rêde kin, mar troch wetjouwing wol in ramt biede kin dêr't talen yn libje kinne. En se neamt dêrnei dat Dútslân it Europeeske Hânfest foar regionale of minderheidstalen ratifisearde hat, om dêrnei gau oer te gean op it territorialiteits- en personaliteitsprinsipe, lykas dat yn Switserlân jildt. It territorialiteitsprinsipe wurdt yn Graubünden - unyk yn Switserlân - op it nivo fan de gemeenten tapast. Soe soks yn Graubünden net dien wurde, dan krige it Retoromaansk gjin foet oan de grûn, om't dy taal yn gjin inkeld distrikt in mearderheidsposysje ynnimt. Yn Graubünden wurdt fierder wurke oan it ynfieren fan ien nije mienskiplike skreaune fariant foar de fiif dialekten fan it Retoromaansk. It Rumantsch Grischun is in keunstmjittige nijfoarming dy't ridlik suksesfol liket te wêzen. Neffens in soad fan Dinkelakers respondinten is dy ynnovaasje de lêste kâns foar it Retoromaansk.

Dinkelaker wiist der op dat in taal net om taalkundige reden stjerret, mar dat soks net sizze wol dat de taalstruktuer gjin rol yn dat proses spylje kin. Sûnder te sjen nei Abram de Swaan syn teory oer it talestelsel fan de wrâld, foar it earst publisearre yn 1998, stelt Dinkelaker dat talen funksjoneel lykweardich binne. Se hat it fierder oer de yngewikkeldens fan in taal en freget de minsken yn de trije ûndersochte gebieten nei har oardiel oer de kompleksens fan de eigen en de dominante taal. Ek dy fraach liket my net folle doel te hawwen. De te ferwachtsjen útkomst is dat dy lju dy't in taal yn de macht hawwe, dy taal minder kompleks fine as minsken dy't dy taal net kenne. Boppedat ferijt Dinkelaker om de eigen fraach te fer-

binen mei de útwurking fan de kompleksens fan in taal op de libbensfetberens. Wol siteart se Karen Ebert dy't har op it Frysk Filologekongres fan 1993 ôffrege oft it Ferring noch te rêden is. Mar Dinkelaker neamt dêrnei net dat Ebert ek wiist op it funksjeferlies fan it Ferring dat oan it ferlies yn taalstruktuer foarôf giet.

Haadstik 4 giet yn op de perspektiven foar de Europeeske lytse talen. Dinkelaker werhellet it doel fan har stúdzje: it op it spoar kommen fan de bêste betingsten om as taal de takomst treast te wêzen. Mar spitigernôch makket Dinkelaker dy opdracht net wier. Se begjint mei de opiny fan saakkundigen oer de takomst fan lytse talen en foarsizzings út earder jierren wer te jaan. As de oanbelangjende lytse talen al ferdwine, dan sil dat wierskynlik it lêst it gefal wêze yn de ûndersochte 'Hochburgen', sa stelt Dinkelaker fêst. Dat soe skoan kinne, mar sa'n tinken liket my suver al te tautologysk ta. Dêr binne it ommers krekt 'bolwurken' foar. Dinkelaker hat de ynwenners fan de troch har ûndersochte plakken frege hoe lang har taal noch bestean sil. It die bliken dat elk de takomst wat dat oangiet posityf ynsjocht. It grutste part tinkt dat de taal – foaral it Romontsch Sursilvan – it noch wol hûndert jier úthâlde sil. Allinne wat âlder de respondint, wat pessimistysker. Op 'e nij freegje ik my trouwens ôf wat sok freegjen en antwurdzjen tsjinnet.

Dinkelaker seit dat der in ramt komme moat dat op mear basearre is as allinne it tal minsken dat in taal praat, om sa dúdlik te meitsjen wat de takomstkânsen fan in taal binne. It soe ek gean moatte om ûntwikkelingstendins, tallen taallearders, mooglikheden om de taal te learen, tal domeinen dêr't de taal yn brûkt wurdt, oanwêzigens fan de taal yn it publike libben, identiteitswurking fan de taal, hâlding fan de befolking, taalbefoarderjende maatregels en erkenning fan dy maatregels troch de befolking. Sille it Noardfrysk, Retoromaansk en Welsk it de kommende desennia folhâlde en hokfoar rol sille se yn de rin fan de 21ste ieu noch spylje kinne, sa formulearre Dinkelaker op side 7 fan har boek har ûndersyksfraach. Op dy fraach jout de stúdzje gjin antwurd. Dat Dinkelaker net yn har opset slagge is, fernuvert my net. Mei de foar kar nommen oanpak en útwurking wie suver gjin helder antwurd te ferwachtsjen.

*Piet Hemminga
Fryske Akademy
Ljouwert*